

ITALYAN VA O'ZBEK TILLARIDA HURMAT KATEGORIYASINING LINGVISTIK IFODALANISHI

Rasulova Dilnavoz

O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti

2-kurs talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada biz o'zbek va italyan tillarida iltifot ma'nosida qanday turkumdagi so'zlar ishlatilishi va ularning leksik tahlilini ko'rib chiqamiz. Ta'tqiqot davomida yuqorida keltirilgan ikki davlat madaniyatlaridagi uzviy farq, o'xshashlikalar va bu belgilarning hurmat kategoriyasiga bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Har ikki til tizimida xushmuomalalikni ifodalashning grammatik, sotsiolingvistik va pragmatik vositalari misollar yordamida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: italyan tili, o'zbek tili, leksikologiya, unvon, murojaat shakillari, olmoshlar tizimi, affiksatsiya, norasmiy, rasmiy va evfemizmlar.

Linguistic Expression of the Category of Respect in Italian and Uzbek Languages

Abstract: This article examines the parts of speech used to express politeness and courtesy in the Uzbek and Italian languages, along with their lexical analysis. The study explores the inherent differences and similarities between the cultures of the two nations and their connection to the category of respect. Furthermore, the grammatical, sociolinguistic, and pragmatic means of expressing politeness in both language systems are illustrated using concrete examples.

Keywords: Italian language, Uzbek language, lexicology, titles, forms of address, pronoun system, affixation, informal, formal, euphemisms.

Лингвистическое выражение категории уважения в итальянском и узбекском языках

Аннотация: В данной статье рассматриваются части речи, используемые для выражения вежливости и почтения в узбекском и итальянском языках, а также проводится их лексический анализ. В ходе исследования анализируются существенные различия и сходства в

культурах двух стран и их связь с категорией уважения. На конкретных примерах проиллюстрированы грамматические, социолингвистические и прагматические средства выражения вежливости в обеих языковых системах.

Ключевые слова: итальянский язык, узбекский язык, лексикология, титулы, формы обращения, система местоимений, аффиксация, неформальный, формальный, эвфемизмы.

Kirish. Hurmat kategoriyasi har bir tilda o'ziga xos jihatda talqin etiladi. Ammo qaysi tilda talqin etilmasin o'sha tilning madaniyati, qadriyati va ijtimoiy munosabatlarini keng tarzda ochib beradi. Anashu vositalarni o'zbek va italyan tillari misolida ko'rib hamda tahlil qilib chiqamiz.

Avvalo, italyan tilida hurmat kategoriyasi qanday ifodalanishini bosqichlarga bo'lib ko'rib chiqsak:

Italyan tilida olmoshlar tizimi

Italyan tilida pronomik tizimi ancha murakkab va uzoq tarixiy tahlilga ega hisoblandi, lekin hozirgi kunda ushbu shakllaridan keng foydalanib kelinmoqda:

- **Tu** – norasmiy, yaqin munosabatlar uchun (o'zbekcha sen)
- **Lei-** rasmiy hurmat shakli hisoblanib, gapda qaysi o'rinda kelishidan qat'iy nazar bosh harfda yoziladi. Kichik harfda yozilgan formatida III shaxs birlik ayol jinsidagi olmosh ("u") shakli bilan mos tushadi.
- **Voi-** tarixan (ayniqsa fashizm davrida va hozirda Janubiy Italiyada) hurmat ma'nosida ko'p qo'llanib kelingan, biroq bugungi kunda asosan III shaxs ko'plik shakli sifatida qo'llaniladi.
- **Loro-** o'ta yuqori rasmiylik darajasida, misol uchun rasmiy uchrashuvlar, diplomatik doiralarda ko'p odamlarga murojaat qilishda ishlatiladi, ammo hozirgi kunda eskirib bormoqda.

O'zbek tilida olmoshlar tizimi

O'zbek tili olmoshlar tizimida uchinchi shaxs birlik va ko'plik shakllari semantik jihatdan farqlansada, italyan tiliga xos bo'lgan grammatik jins kategoriyasining differentsiatsiyasi kuzatilmaydi. Binobarin, italyan tilidagi *maschile* va *femminile* oppozitsiyasi o'zbek tilida morfologik jihatdan neytrallashtirilgan shaklda namoyon bo'ladi.

- **Siz-** begona, yoshi katta oila a'zolari, rahbarlarga va rasmiy joylarda hurmat shakli sifatida qo'llaniladi. Misol uchun: Siz haqingizda Murod Ergashovichdan eshitdim.

- **Sen-** yaqin do'stlar, oila a'zolari, o'zidan yosh jihatdan kichiklar yoki ijtimoiy mavqeyi pastroq shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Misol uchun: Sen men uchun eng yaqin yaqin qadrdonimsan.
- **Sizlar / O'zlari** — o'ta yuqori hurmat yoki uchinchi shaxsga nisbatan hurmat ko'rsatish uchun "o'zlari" olmoshi ishlatilishi mumkin. Misol uchun: Ana dadamlar kelyabdilar.

O'zbek tilida fe'l affiksatsiyasi bo'lganligi sabab hurmat-ehtirom **-ing/-ingiz,-dilar** kabi qo'shimchalar bilan ham ifodalanishi mumkin. Misol qilib, onamlar kecha tong sahardan shoshilib kelgandilar, garchi ona bir kishi bo'lsa ham, kelmoq fe'l so'z turkumi hurmat yuzasidan ko'plikda qo'llanilmoqda.

Shu bilan birga italyan tilida ham fe'llarni hurmat yuzasidan tuslashda ba'zi bir o'zgarishlar bor. Yuqorida keltirilgandek, "Lei" olmoshi gapning o'rtasida, oxirida kelsa ham katta harfda qo'llaniladi, ammo III shaxs birlikda tuslanadi. Misol uchun:

- **Norasmii(II shaxs birlik):** Come stai?(Qandaysan?)
- **Rasmii(III shaxs birlik):** Come sta?(Qandaysiz?)
- Endi o'zbek va italyan tillarida hurmat-ehtirom kategoriyasining o'xshash jihatlarini ko'rib chiqsak:
- **Scusa!** (Kechir! — II shaxs)
- **Mi scusi!** (Meni kechiring! — III shaxs, formal subjunktiv shakli)

Italyan tilida buyruq maylining hurmat shaklini (*forma di cortesia*) hosil qilishda bir qoida bor: fe'llar odatiy buyruq qo'shimchalarini emas, balki istak mayli (*Congiuntivo Presente*)ning uchinchi shaxs birlik shaklini oladi. Natijada fe'llarning oxirgi unlilari o'zaro almashadi, ya'ni **-are** bilan tugaydigan I guruh fe'llari hurmat ma'nosida **-i** qo'shimchasini oladi (masalan: *ascoltare* — tinglamoq, *Ascolti!* — Tinglang!), **-ere** va **-ire** bilan tugaydigan II va III guruh fe'llari esa aksincha **-a** (yoki ayrimlarida **-isca**) bilan yakunlanadi (masalan: *prendere* — olmoq, *Prenda!* — Oling!; *finire* — tugatmoq $\rightarrow$ *Finisca!* — Tugating!).

Endi o'xshashliklariga to'xtaladigan bo'lsak, italyan tilida va o'zbek tilida ham murojaat birliklari keng qo'llaniladi. O'zbek tilida an'ana va ma'daniyatga xos holda oila ichida, yaqinlar orasida hurmat belgisi sifatida *aka, opa, xola, amma, ota* kabi so'zlar ishlatilsa, davlat organlari, administratsiya, Oliy Majlis, konferensiya kabi rasmiy joylarda, asosan, *Janob, Muhtaram, Prezident janoblari* so'zlari keng qo'llaniladi. Shuningdek, o'zbek tilida ba'zi

hurmat-ehtiromga bog'liq atamalar doimo katta harflarda yoziladi(misol uchun,kishi nomlari,familiyalar,oliy davlat organlari).

Italyan tilida esa ijtimoiy mavqe va kasbga oid atamalar keng qo'llaniladi,shuningdek italyan madaniyatida rasmiy xatlarda va og'zaki nutqda suhbatdoshning kasbiy unvonini aytib murojaat qilishni yuksak xushmuomalalik belgisi deb bilishadi.Shu bilan birga:

- **Signore** (Janob), **Signora** (Xonim)
- **Dottore/Dottoressa** (Oliy ma'lumotli har qanday shaxsga nisbatan ishlatiladi)
- **Professore/Professoressa** (O'qituvchilar uchun)
- **Ingegnere** (Muhandislar uchun)

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili ham, italyan tili ham o'z pragmatik tizimida hurmat kategoriyasini ifodalash uchun boy lisoniy vositalarga ega.Asosiy farq shundaki, **o'zbek madaniyatida** hurmat asosan **yosh, oilaviy iyerarxiya va qarindoshlik munosabatlari** asosiga qurilgan bo'lsa, **italyan jamiyatida** hurmat ko'proq **ijtimoiy masofa, kasbiy mavqe va rasmiy statusga** tayanadi. Global tendensiyalar ta'sirida hozirgi kunda italyan yoshlari orasida *Lei* shaklining qo'llanilishi kamayib, *Tu* (senlash) tezroq va osonroq kirib kelayotgan bo'lsa, o'zbek tilida milliy mentalitet va qadriyatlardan kelib chiqib, Sizlash an'anasi barqaror saqlanib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Serianni, L. (2010). *Grammatica italiana*. UTET.
3. Shoabdurahmonov Sh. va boshqalar. (1980). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'qituvchi.
4. Bazzanella, C. (2001). *Le facce della cortesia linguistica. L'italiano in Europa*, 151-172.